

Marxisticko-leninská sociologie v ideologickém boji dvou světových soustav

(Zprávu připravil doc. dr. Karel Rychtařík, DrSc., ředitel Ústavu pro výzkum veřejného mínění, Praha)

Sociologie a ideologie

(Úvodní referát)

Naše doba je stoletím, kdy ze scény odchází sociální řád založený na panství kapitálu a kdy dějinný optimismus lidstva je neodlučně spojen s vědeckým socialismem, který se stal světovým názorem miliónů lidí. Je proto přirozené a zákonité, že žijeme v době ostrého ideologického boje, diametrálně rozdílných sociálních ideálů a společensko-politických teorií.

Teoretická analýza sociálních konfliktů třídně rozdělené společnosti vyvolala v sociologii v život dvě protikladné tendence.

Z potřeb a zájmů proletariátu se zrodila marxistická, dialektickomaterialistická teorie společnosti. Z potřeb a zájmů buržoazie vznikla pozitivistická, v podstatě idealistická teorie společnosti. Od dob Comta prošla velice rozporným vývojem. Dějiny sociologie ukazují, kolik to je teoretických směrů, proudů, škol a školiček, jednou se navzájem negujících, podruhé na sebe vzájemně navazujících.

Marxistický sociolog se neobejde bez znalostí buržoazních sociologických koncepcí. Kritika těchto teorií a metod, které zjednodušují, převrací, zkresluje, a tedy deformují společenskovědní poznání, patří nejen k tradicím marxismu, ale je i naší aktuální povinností a závazkem.

Někteří sociologové oprávněně dokazují, že „nepokračovat v této tradici by znamenalo zpronevěřit se tomu, co bylo vždy v marxismu velmi podstatné, a vydat se do značné míry na milost našim ideovým odpůrcům. Má-li být však naše polemika se soudobými buržoazními sociologickými směry a školami i s jejich jednotlivými představiteli účinná, je mimo jiné nezbytná znalost dějin buržoazní sociologie. Řada buržoazních sociologů totiž zcela uvědoměle navazuje na sociologické školy minulosti a naše kritika z toho musí vycházet.“^[1]

A tak vznikají a vedle sebe existují dvě sociologie. Jedna je společenskou teorií, jež v makrorovině či mikrorovině slouží buržoazii, druhá je spojena se zápasy dělnické třídy, se společenským pokrokem a ve svém zprostředkovaném působení posunuje společnost vpřed.

Na pracích jednotlivých autorů je možno demonstrovat, jaké má tato skutečnost projevy a důsledky v přístupech ke společenské skutečnosti, v teoreticko-metodologických koncepcích, v nichž se realizují sociologická šetření, v práci s empirickým materiálem atd.

Existence dvou sociologií se projevuje v několika rovinách.

(1) Sedláček, J.: *Soudobý marxistický sociolog a dějiny buržoazní sociologie*. Sociologický časopis 1979, č. 5, s. 461.

1. V rovině ontologické

Ontologie je ta část filozofie, která zkoumá bytí, objektivní skutečnost existující mimo naše vědomí. Dialektický a historický materialismus, který je filozofickým základem marxisticko-leninské sociologie, v ontologické rovině „nutí“ sociologii, aby svůj předmět zkoumání, charakter společenských jevů, chápala jako objektivní. To je otázka, které se sociologie nemůže vyhnout. V odpovědi se diametrálně odlišuje sociologický idealismus a sociologický materialismus. Každý pokus zbavit sociologii jejího filozofického základu je nejen nevědecký, ale i nebezpečný především proto, že pašování idealistických směrů do sociologie se provádí argumentací, která obsahuje jak prvky sociologického materialismu, tak prvky sociologického idealismu. Takové pokusy o spojení sociologického idealismu a sociologického materialismu nebývají vyhlašovány jako program, nejsou na odiv stavěným manifestem, ale existují jako vědomý či nevědomý sebeklam.

2. V rovině gnozeologické

Gnozeologie zkoumá možnosti poznání objektivní skutečnosti. Ve spojení s dialektickým a historickým materialismem marxistická sociologie přijímá postulát, že svět je poznatelný, že existují možnosti poznat podstatu společenských jevů. Filozofický agnosticismus v sociologii popírá možnost poznání, a tím i zákonitost společenského pohybu. S gnozeologickou problematikou ideologie souvisí zvláště otázka pravdivosti ideologických postulátů.

3. V rovině metodologické

Rozvoj metodologie byl vždy komplikovaným procesem, do něhož zasahovala teoretická orientace a společensko-politická angažovanost badatele. V sociologii někdy trpíme tendencí chápat metodologii jako učení zabývající se čistě „instrumentální problematikou“ sociologického výzkumu, jako souhrn lépe či hůře formalizovaných a matematicky doložených procedur, postupů a technik terénního sběru informací. To je nepřijatelné a deformující zjednodušení.

Z hlediska „strategické orientace“ se metodologií stává určitý světonázor. Je veřejným či neveřejným, vědomým — a v některých situacích může být i nevědomým — přijetím určitých hledisek poznání a analýzy, je pohledem na svět lidí skrze prizma, které rozkládá a odráží paprsky nedokonalosti a nekonečnosti společenského poznání.

Metodologie v nejširším slova smyslu zahrnuje teorii dialektického a historického materialismu mající metodologický význam pro celý komplex věd. V dialektickém a historickém materialismu byl vypracován komplex principů, metod, zásad a forem poznávací činnosti, které mají meritorní význam. V epoše socialismu se další rozpracování těchto principů, metod a zásad stává životní potřebou rozvoje všech věd.

Metodologie v úzkém smyslu slova je teorií metod a způsobů poznání. Představuje komplex poznávacích postupů různé obecnosti. Pro poznání konkrétní objektivní reality musíme mít k dispozici odpovídající systém metodologických postupů, procedur a technik, které uplatňujeme ve výzkumné práci.

Problematika různých úrovní metodologických přístupů bude ještě dlouhou dobu předmětem diskusí a sporů. Jisté však je, že v nově vznikajících oblastech poznání nestačí definovat specifiku objektu. Musí být vymezena i specifika metodologických přístupů, musí být vymezena hlediska, zorný úhel, z něhož bude objekt zkoumán.

4. V rovině ideově politické

Buržoazní směr v sociologii představuje širokou škálu — od mírně kritického (kritického v mezích daného systému) až k tomu, co bývá nejčastější, totiž k jednoznačně pozitivnímu vztahu ke kapitalistickému systému.

Marxistická sociologie má kritický, negativní postoj ke kapitalistickému zřízení. Odmítá všechny koncepce tzv. politické neutrality. Vychází z předpokladu, že proces sociologického poznání je ideologií ovlivňován vždy a že sociologie nemůže být ideologicky neutrální.

Protikladnosti ontologických, gnozeologických, metodologických, ideově politických a v neposlední řadě i sociálních východisek jsou výraznou hranicí mezi marxisticko-leninskou a buržoazní sociologií. Vytvářejí jasný ideologický předěl, jehož složitost a ostrost je zvýrazněna i specifickou zvláštností samotného předmětu sociologického zkoumání, jímž jsou sociální vztahy.

To samozřejmě vůbec neznamená, že náš kritický vztah k buržoazní sociologii by měl být pozicí prostého negování. Snaha poznat, pochopit, analyzovat nemarxistické sociologické koncepce a navázat kontakty s levicově orientovanými, pokrokovými sociology však musí být spojena s principiálními postoji. Ty jsou ve vztahu k buržoazní sociologii jedinou, ale nejdůležitější zbraní, s níž vstupujeme do ideologického zápasu, v němž se protínají zájmy společenských systémů.

Marxistická kritika je jednotou kritického přístupu, tvůrčího, pozitivního teoretického rozpracování a aplikace poznatků o problematice poznání a vývoje lidské společnosti.

Naše řešení vztahu ideologie a sociologie vychází tedy ze skutečnosti, že tento vztah je jednotou ontologických, gnozeologických, metodologických a ideově politických určení. Je klíčovou, meritorní otázkou rozvoje sociologického poznání vůbec. Na jeho správném řešení závisí odhalení dialektiky obecného a zvláštního, dlouhodobých (cílových) i bezprostředních, objektivních i subjektivních momentů poznávací a aktivní přetvářecí činnosti člověka.

Definice ideologie se zpravidla shodují v tom, že jde o systém názorů, který je základem pro zdůvodnění činnosti tříd, sociálních skupin, nacházející svůj výraz v politických hnutích. Soudím, že z definice ideologie nelze vyloučit funkční aspekt, jímž je spojení teoretického poznání s praktickou činností společenských organizací. Jaké jsou třídy, jaké jsou jejich zájmy, cíle, jaký stupeň pokrokovosti v sobě nesou, takové jsou vlastně možnosti jejich ideologií.

Všechny zpravidla s intelektuální ambiciózností a povýšeností přednášené traktáty o „nadtřídnosti“, „nestranickosti“ a „objektivnosti“ vědy vůbec a sociologie zvláště jsou planou fikcí. Neexistuje ideologicky neutrální společenská věda. Někdy se nám zdá, že všechny požadavky na „osvobození sociologie od hodnotících soudů“ patří k založení do archívů, že jsou záležitostmi dějin sociologie. Není tomu tak. Ti, kteří se vracejí ze sjezdů Mezinárodní sociologické asociace nebo z některých mezinárodních setkání sociologů na Západě, se znovu přesvědčují, že požadavek tzv. „ideologické nezájatosti“, nebo „osvobození sociologického výzkumu od ideologických hodnot“ je stále živým tématem.

Nemohu si odpustit, abych v tomto shromáždění necitoval myšlenku liberálního buržoazního amerického sociologa z knihy *The New Sociology*, jež byla vydána na počest W. C. Millse. W. Gouldner v ní komentuje skutečnost, že ve spojených státech neexistuje přednáška o základních principech sociologie, která by nepotvrzovala nebo nerespektovala pravidlo „Nedopustíš se hodnotících soudů“. Říká: „Kolem nádherného minotaura jménem Max, či přesněji řečeno Max Weber, se vytvořil velký mýtus. Tkívá v tom, že sociologie by mohla a měla

být bez hodnot. Doupě tohoto minotaura, ačkoli je dosažitelné jen cestou bludištní logiky a navštívilo je pouze několik lidí, kteří se nikdy nevrátili, považují stále ještě mnozí sociologové za posvátné místo... koneckonců nemůžeme vyvrátit existenci minotaurů, o nichž si lidé myslí, že jsou posvátní právě proto, že jsouce napůl člověkem a napůl býkem, jsou neskuteční. Proto víra v ně není ani tak nepravdivá, jako je absurdní“. Na jiném místě své eseje kterou nazval *Antiminotaur, čili Mýtus o sociologii, která nehodnotí*, Gouldner připomíná, že tito sociologové se „dovolávají rozumu, ale ignorují zkušenosti“.

Nechme pro tuto chvíli stranou otázku, nakolik a jak různé buržoazní sociologické školy cítí, že zaměření na tzv. „sociologickou nezájatost“ je pro ně stále slabším ledem.

Hledisko praxe se i tady stává, jak to uváděl V. I. Lenin, základním hlediskem poznání, „... vylučuje nekonečnou řadu nesmyslů profesorské scholastiky“.

Marxismus rozbíjí iluze a mýty o ideologické neutralitě. Představuje spojení vědy se sociální praxí, spojení a sjednocení vědy se základními zájmy dělnické třídy. „Zvláštnost marxistické teorie spočívá v tom, že v sobě spojuje kvality ideologie a vědy a ve své podstatě představuje vědu plnící poznávací a ideologické funkce. Marxismus překonává předchozí rozštěpení ideologického a poznávacího procesu tím, že odmítá iluzorní ideologii a vědě přisuzuje ideologickou funkci.“[2]

Problematika spojení poznávací a ideologické funkce byla v druhé polovině šedesátých let součástí širší diskuse o vztahu vědy a ideologie. V sociologii se stala odrazovým můstkem některých pokusů vymanit se z vlivu tzv. „subjektivismu tříd“ a popírání dialektického sepětí vědy a ideologie.

Měla své modifikace v koncepcích plochého empirismu. Pomocí „autority faktů“, o nichž se říkalo, že jsou základním lékem proti ideologickému myšlení, se mělo sociologické poznání osvobodit od „sepětí s politikou“, od „třídně zatížené ideologie“ atd. Šlo o promyšlené koncepce mající jasné vyústění: pro někoho programové zřeknutí se marxismu a věci socialismu vůbec, pro jiné naivní iluze, že sociologie by se měla stát jakousi „objektivní“ na společnosti nezávislou vědou, zbavenou onoho — jak se říkalo a psalo „prokletého spojení se špinavou praxí“.

V létě minulého roku jsem se se skupinou našich sociologů zúčastnil jednání Varnské sociologické školy — kterou s velkou pečlivostí a entuziasmem sobě vlastním připravují naši bulharští přátelé. V diskusi na tomto setkání mladých marxistických sociologů vystoupil polský delegát — pan Pankov — říkám pan — on si nepřál, abychom ho oslovovali soudruh. O co méně je znám jako sociologický autor, o to s větší suverénností a autoritativností dokazoval, že sociologie a sociologové musí být v zájmu své svobodné, vědecké produkce nezávislí na stranických a státních orgánech a institucích. Jediné místo, kde se prý může sociologie nezávisle a svobodně rozvíjet, kam je třeba institucionálně zařadit sociologické kádry, jsou svobodné odbory. (O těchto otázkách přinesl informaci připravenou pracovníky Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, kteří se jednání mezinárodní Varnské školy zúčastnili, Sociologický časopis č. 6/1981.)

Teorie deideologizace se tedy objevuje znovu. Má samozřejmě své upravené, nové situaci přizpůsobené verze.

Naše řešení vztahu ideologie a sociologie vychází ze skutečnosti, že sociologie je pod vlivem ideologie vždy. Nemůžeme samozřejmě zůstat jen u obec-

(2) Kelle, V. Ž.: *Poznavatěl'nyje i ideologičeskije funkcii sociologii*. In: *Sociologija i ideologija*. Moskva, Nauka 1969, s. 5.

ného konstatování. Musí nás zajímat, jaký je tento vliv v různých fázích sociologické práce, kdy a jak proniká a působí.

Ideologické postuláty přijímají nejen sociologické teorie různého stupně obecnosti, ale i každý empirický sociologický výzkum. Základní předpoklady jednoty všech úrovní a stupňů sociologického poznání jsou v zásadě vymezeny dialekticko-materialistickou filozofií, zvláště historickým materialismem. Historický materialismus je nejdůležitějším sloupem teoreticko-metodologických základů, bez nichž by ani naše sociologie nemohla být skutečnou vědou. Umožňuje dosáhnout jednoty empirického a teoretického poznání. Marxisticko-leninská sociologie je empirickou vědou pouze v tom smyslu, že pro sociologickou teorii se nejdůležitějším elementem její metody stává studium faktů. Marxisticko-leninská sociologie se však nikdy nespokojuje jen s empirickými fakty a procesy, ale programově usiluje o odhalení jejich podstaty, o vytvoření abstraktní generalizace, o formulaci kategorií a zákonů.

Empirické proto nepovažujeme za hlavní element, ani za základní charakteristiku, ani za podstatu poznávacího procesu marxisticko-leninské sociologie. Empirické zkoumání je však nutným předpokladem pro rozvoj sociologické teorie.

Soudím, že bez empirického poznání, bez soustředění určitého validního a reprezentativního empirického materiálu nelze dnes realizovat žádné pravdivé sociální poznání. To je však pouze první, základní stupeň poznání. Setrváním v jeho sféře nelze odkrýt podstatu jevu, odhalit hlubinné procesy a zákonité souvislosti. K tomu je nutné spojit empirický výzkum s teoretickým uchopením získaného faktického materiálu, k tomu je nutné koncipovat empirické a teoretické, vědecko-abstraktní poznání v dialektické jednotě. Začínat poznání společenských jevů od tzv. „nulové hypotézy“, tj. bez jakýchkoliv teoretických premis a dříve získaných poznatků, jak nám doporučují například někteří buržoazní sociologové, znamená vést sociologické poznání na cesty plochého empirismu.

„Tak zvané čisté empirické poznání je vůbec nemožné, neboť člověk, který vyhledává, shromažďuje a klasifikuje konkrétní fakty a jevy, je také nutně téměř automaticky myšlenkově zpracovává. Smyslová a logická stránka je v reálném lidském poznání vzájemně neoddělitelná.“(3)

Buržoazní autoři — ve snaze vytvořit zdání objektivnosti empirických sociologických výzkunů — tyto skutečnosti často různě zakrývají a maskují. Avšak v průběhu empirického poznání nutně uplatňují určité teoretické pozice, které ovlivňují výběr a základní zpracování faktů.

Marxistická sociologická teorie (konečně jako každá vědecká teorie) systematizuje fakty, akumuluje empirické poznání a v jednoznačném ideologickém zaměření proniká do podstaty poznáných jevů, odhaluje tendence rozvoje a změn dané skutečnosti tak, aby mohla být postižena budoucnost. Známý aforismus „nic není praktičtějšího než dobrá teorie“ plně platí i pro sociologické poznání.

Marxistická sociologie je systémem explikace, která tím, jak získává nové poznatky o objektu zkoumání, se stává současně nástrojem jeho změny. Schopnost objasňovat fakty představuje novou kvalitu v určité „hierarchii funkcí“ marxistické sociologie.

Za nejdůležitější součást poznání sociologické teorie považujeme vysvětlující výklad, který vede k odhalení kauzálních závislostí zkoumaných jevů a k systematickému uspořádání autentických poznatků vztahujících se ke zkoumané

(3) Andrejev, I. D.: *Metodologičeskiye osnovy poznaniya socialnyh javlenij*. Moskva, Nauka 1977, s. 71.

oblasti. Základem našich teoretických koncepcí jsou zájmy dělnické třídy, zájmy odpovídající objektivním tendencím společenského vývoje.

Obecně teoretické otázky sociologické práce mají přesně vymezený ideologický charakter. S ideologickými postuláty se v podobě hodnotících soudů setkáváme již při výběru problematiky, při formulaci úkolů před zahájením výzkumu, v koncepci přístupu ke zkoumání reality, v jejím teoreticko-metodologickém uchopení. Každý, kdo prošel empirickým sociologickým výzkumem, musí potvrdit, jak náročnou je například celá problematika uplatnění některých filozofických kategorií v procesu sociologické operacionalizace. Sovětský filozof a sociolog V. Jadov v této souvislosti připomíná, že užší sepětí výzkumníka se sociální realitou znovu a znovu potvrzuje, že mnohé kategorie historického materialismu jsou ve své rozpracovanosti dostatečně určené, přihlédneme-li k jejich filozofické náplni, ale málo nebo zcela neurčené, máme-li je použít v procesu empirického výzkumu.[4]

Zejména některé výzkumy veřejného mínění ukazují, že ideologické aspekty mohou podstatně ovlivňovat i samotný proces terénního šetření, terénního sběru informací. Nejde jen o to, jakým způsobem jsou formulovány otázky dotazníku například pro kategorizovaný rozhovor, ale o celou problematiku vztahu tazatele a respondenta, kde ideologické premisy mohou působit i emocionálně.

Širší ideově politické souvislosti jsou pak určující determinantou v tom, jak bude získaný empirický materiál zpracován a vyhodnocen. Konečně je dobře známo, že dva sociologicky vzdělaní pracovníci mohou mít i značně protichůdné názory na to, které fakty jsou pro řešení daného problému relevantní. To, jak sociolog provádí selekci empirického materiálu, má dalekosáhlé důsledky pro celý proces analýzy. Žádný konkrétní empirický fakt není izolovaným, jednorázovým jevem. Je určitým článkem, součástí celé řady vzájemně propojených skutečností a může být proto vykládán nejrůznějšími způsoby a někdy i přímo protikladně. My jsme například přesvědčeni, že stávky organizované v PLR tzv. Solidaritou jsou nástrojem kontrarevolučních pokusů antisocialistických sil. Zcela odlišné bude jejich hodnocení těmi, jimž jde o oslabení světa socialismu, o demontáž socialistického zřízení v PLR.

Z uvedeného je zřejmé, jak významnou úlohu v empirickém šetření má skutečnost, pod jakou teoretickou integrací a s jakými metodologickými postuláty přistupujeme k analýze empirického materiálu. Zkušenosti ukazují, že jeho zpracování může být objektivní, vědeckou analýzou, nebo také slepencem subjektivistických výmyslů.

V sociologii zejména platí, že výsledky vědeckovýzkumné práce musí být zpracovány tak, aby mohly být co nejlépe využity v praxi. Tento cíl musí být důsledně respektován při zpracování, analýze a zobecnění empirického poznání. Například v metodologických seminářích Novosibirského střediska AV SSSR, na jejichž významnost upozorňoval s. Brežněv na XXVI. sjezdu sovětských komunistů, je tato otázka charakterizována jako jeden z nejvážnějších politicko-ideových problémů vědeckovýzkumné práce.

Nové myšlenky, poznatky, objevy, teorie musí zapustit své kořeny, musí se materializovat, tzv. překonat staré poznatky. To se stává teprve tehdy, když zaujmou své místo nejen v soustavě znalostí, ale i v práci těch, kteří jsou bezprostředně spojeni s vytvářením hodnot. Proto praktické uplatnění, probouzení a uskutečnění nových myšlenek, objevů a poznatků je dnes úkol stejně důležitý jako jejich vývoj.

(4) Jadov, V. A.: *Někotorije metodologičeskie predposilki empiričeskogo issledovanija socialnoj obuslovlennosti obščestvennogo soznanija*. In: *Čelovek i obščestvo*. Leningrad, 1966, s. 63—67.

Z těchto přístupů odvozujeme i roli a místo sociologa v naší společnosti. Uvědomujeme si, že snad nejdůležitějším kanálem, jímž proniká světónázorová orientace do řešení konkrétních dílčích problémů i obecných otázek sociologické práce, je sám sociolog, jeho hodnotová orientace, schopnost dívat se, posoudit svět sociálních dějů z hlediska postavení, potřeb a zájmů třídy, která vyjadřuje tendence objektivních společenských procesů, tendence směřující k integritě a k pokroku lidstva.

Každá sociologická práce v sobě nutně nese sociální a teoreticko-metodologický aspekt. My tuto skutečnost nezakrýváme. Naopak. Otevřeně ji přiznáváme a dožadujeme se, aby si sociolog uvědomil důsledky sociálně politické a ideologické rozpornosti společenských skutečností dvacátého století. Nechceme, aby ve své práci zakrýval společenské antagonismy a nekompromisnosti třídních protikladů naší doby, nýbrž aby je systematicky a důsledně odhaloval.

Pozice sociologa je vždy i určitou pozicí sociální. Sociolog vystupuje jménem a v zájmu určitých sociálních sil. Právě tuto skutečnost připomíná V. I. Lenin, který od marxistického sociálního vědce vyžadoval, aby „... při každém hodnocení událostí přímo a otevřeně zastával názor určité společenské skupiny“.

Náš sociolog nemůže být „akademickým teoretikem“, vykladačem pravdy, který z povzdálí sleduje, „kam ten vývoj spěje“ a „jak se to dělá“. Sociologie je nejen teorií společnosti, nýbrž i součástí společnosti. Sociologové, stejně jako jiní společenští badatelé, jsou sami částí toho, co zkoumají. Jsou tak či onak angažováni v řešení problematiky, jejímž jsou svým způsobem subjektem i objektem. Jejich světónázorová orientace, hloubka intelektu, odpovědnost, životní zkušenost, poctivost atd. se projevuje v tom, jak odpovídají na otázky společenské problematiky.

V základech ideově politických a etických aspektů naší práce jsou odpovědi na otázku pro koho a proč pracují: jen pro sebe, pro vlastní „profit“, prestiž, moc a slávu, nebo vědomě a poctivě pomáhám celospolečenskému zápasu strany. Pod jejím vedením naplňují své osobní vyznání ti, kteří žijí a pracují v přesvědčení, že jen cestou socialistické revoluce mohou být položeny základy k tomu, aby se člověk stal nejen objektem, ale i subjektem svého vlastního historického vývoje, aby schopnosti člověka, nekonečné možnosti, jež jsou koncentrovány v jeho mozku, srdci a rukou, přestaly sloužit úzké vrstvě privilegiovaných vlastníků a byly využity k vytvoření podmínek pro štěstí a blaho všeho lidstva.

Likvidace kapitalistických společenských vztahů a nastolení vztahů ekonomické rovnosti odstranila základní příčinu společenského antihumanismu. Tak se člověk, tvůrce a výtvor společnosti, postupně osvobozuje od falešných bohů a pout třídního vykořisťování a stává se vědomým a angažovaným tvořitelem.

Člověk existuje prostřednictvím své práce. Platí to i ve světě přírodních a společenských věd. I tady je každý z nás natolik silně spojen s životem socialistické společnosti, s naší dobou, s objektivním světem lidí a věcí, že obstát nemůže žádná ulita sebeuzavření.

Ani v naší době nemůže být sociolog odtržen od určitého historicky daného, předmětového a subjektivně konkrétního procesu. Jde jen o to, aby společenské svazky, představované politickými, společenskými a státními organizacemi, rodinou, přátelskými a jinými skupinami, v nichž se sociolog — a nejen sociolog — pohybuje, v nichž nutně přijímá svoji spoluúčast, vedly k aktivnímu tvořivému myšlení a konání, k úsilí o lidské štěstí a plnou lidskou emancipaci, kterou může lidstvu zajistit pouze socialismus.

Uviedomujeme si, že ani tady nelze abstrahovať od niektorých bolestivých peripetií, jimiž prešla spoločenskovedná fronta a s ní i naše marxisticko-leninská sociológia v minulých letoch. Práve v zájmu diskontinuity a kontinuity sociologického myslenia sa vracíme k otázkam vzťahu ideológie a sociológie a pripomínáme i personálne etické otázky dnešnej situácie. Úzce súvisia s životnými cieľmi a hodnotovou orientáciou každého z nás.

Niekdy sa zdá, že až príliš mnoho ľudí sa snaží oddeliť svoje vlastné, osobné zájmy od zájmov socialistickej revolúcie a socialistického vývoja. Tieto prístupy bývajú spojené s dlhodobými utváranými návykmi skupinaření s prepjatým, často i egoistickým individualizmom, programovo orientovaným k naplneniu potenciality vlastného „bytia“ a mätúcim vše „dobré i špatné“ zájmom „ego“.

I sebenepatrnější náš príspevok do triády procesů poznávat, předvídat, měnit vyžaduje nejen racionalitu vědeckého poznání, odvahu a schopnost sáhnout do tajemství nepoznaného, ale i vnitřní příčiny, spojení rozumu a citu v identifikacích se zápasem a cíli strany.

* * *

Jednání symposia řídilo pracovní předsednictvo, které tvořili všichni vedoucí kateder marxisticko-leninské sociologie z našich filozofických fakult a z VŠP ŮV KSČ v Praze a Bratislavě.

Do diskuse bylo přihlášeno 20 sociologů, diskusní příspěvky předneslo nebo je odevzdalo v písemné formě 12 účastníků.

Problém objektivnosti a ideologického charakteru sociológie (doc. dr. Jozef Karásek, CSc., katedra marxisticko-leninskej sociológie FF UK, Bratislava):

Ideová a svetonázorová orientácia sociológie má mimoriadne rozsiahly referenčný rámec. Je podmienená množstvom objektívnych sociálnych skutočností. V sociológii skúmame sociálne javy ako výseky sociálnej reality. Jedna zo základných metodologických podmienok je objektivnosť. Istú rovinu zdôvodnenia a výkladu tejto požiadavky rozpracoval Durkheim v Pravidlách sociologickej metódy. Podstata: sociálne javy ako nadindividuálna realita, treba ju vysvetlovať z nej samotnej, nezávisle na postulátoch a hodnoteniach ľudského subjektu.

Tu sa začína odvíjať aj pozitivistické chápanie vzťahu sociológie a ideológie ako protikladov, nemožnosť prekonať tento protiklad. Tu súčasne sa aj prejavuje jedno rozhranie marxistického a pozitivistického modelu sociológie.

Aj v marxistickej sociológii sa však objavujú dve možnosti riešenia tejto otázky:

možnosť deduktívneho odvodzovania sociologických interpretácií zo svetonázorových, či filozofických alebo iných ideových východísk. Obmedzenia, ktoré pro sociológiu tento prístup prináša;

iný možný prístup: vychádzať z marxistickej teórie sociálneho javu. Problémom, v ktorom sa však prejavuje ďalší rozdiel marxistického a pozitivistického modelu sociológie, je samotné chápanie sociálnej reality. Nedoriešenosť chápania ľudského subjektu ako sociálneho subjektu a jeho vzťahu k sociálnej realite.

Marxistická sociológia vychádza z chápania sociálnych javov ako objektu skúmania sociológie. Za sociálnu realitu však považuje aj záujem spoločnosti na určitých sociologických výskumoch, jej zameranost na určité javy spoločenského života a aj očakávania voči sociológom. Spoločenský záujem a potrebnosť skúmať isté javy spoločenského života je potom tiež súčasťou toho, čo považujeme za sociálny jav.

A ďalej. Sociologické poznatky nie sú iba faktom poznania. Sú aj vyjadrením voči spoločenskej praxi. Môžu ju modifikovať prostredníctvom pôsobenia na vzťahy individuí, tried a skupín. Môžu teda mať objektívny spoločenský dosah. Takto výsledky sociologického poznania vyjadrujú postoj k sociálnej skutočnosti a stávajú sa jej súčasťou.

Sociológiu možno zbaviť uvedomenia si tejto sebareflexie v sociálnej skutočnosti, alebo ju vedome rešpektovať, prijať fakt jej existencie a s vedomím tejto existencie sa orientovať v rozvíjaní sociologického poznania.

Záver: k sociálnemu javu ako súčasť sociálnej reality patrí aj sociálna potreba istého zamerania sociologického skúmania aj možnosť sociálnej rezonancie sociologických poznatkov a ich úloha v sociálnych zápasoch. Sociálne javy takto získavajú istú polaritu, ktorá podmieňuje jej zjavnú a otvorenú (v marxistickej sociológii), alebo neuvedomelú či utajovanú (v buržoáznej sociológii) ideologičnosť a straníckosť sociológie.

Tělesná kultura a sport v ideologickém a politickém boji (doc. dr. Jarmila Merhautová, DrSc., František Joachimsthaler, CSC., Výzkumný ústav tělovýchovy fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, Praha, dr. Vladimír Čechák, CSC., katedra marxisticko-leninské sociologie Vysoké školy politické, Praha):

Zaměření pozornosti marxisticko-leninské sociologie, ale i řady nemarxistických sociologických proudů na problematiku člověka, vedlo k tomu, že od sedmdesátých let jsme svědky nebývalého zájmu vědců mnoha zemí o rozpracování sociologických problémů tělesné kultury a její základní složky, sportu. Tento zájem je podnícen i tím, že tělesná kultura a sport nabývají v celém světě takového sociálního a politického významu, jaký dosud v historii lidstva neměly. Na jedné straně se stávají formou, jejímž prostřednictvím se také realizují vzájemné vztahy dvou světových soustav, na druhé straně jsou arénou ostrého ideologického boje.

V buržoazní sociologii se setkáváme s dvěma krajními přístupy, pokud jde o vztah tělesné kultury a sportu na straně jedné a společenských podmínek, třídní struktury, politiky a ideologie na straně druhé.

Jedny koncepce zcela ignorují determinující roli ekonomické základny, odtrhují sport od reálného života, jedince od společnosti, hlásají prostřednictvím sportu třídní smír. Například M. Bouet spatřuje význam sportu v tom, že „... vytváří v lidech pracovitost, odstraňuje „nesportovní“ rozdíly třídní a kulturní, je faktorem, který působí na překonání sklonu lidské duše k samotářství...“ Obdobně A. G. Inhem a J. W. Loy chápou sport jako „jedinou uměle vytvořenou realitu, kde lze bez sociálních sporů uskutečnit demokracii rovnosti lidí“.

Poněkud jiné zaměření se objevuje u koncepcí, které od konce šedesátých let přiznávají sportu určité objektivně existující souvislosti a vidí jej spjatý s vývojem buržoazní společnosti. Například L. Sünensová považuje sport za „nástroj mezinárodní politiky a sjednocení národů. Prostřednictvím mezinárodních soutěží se potlačují zvířecí instinkty agresivity a dosahuje se u lidí takového uvědomění, že všichni jsou si bratry“. Apologetickou koncepcí představuje G. Lüschen, který současně nadřazuje sport nad všechny ostatní sféry společenského života. Základní buržoazní principy obhazuje ve svém pojetí japonský sociolog T. Niwa, který říká: „Funkce sportu na závodech a podnicích spočívá v tom, že zbaví dělníky únavy z pracovního dne, upevní jejich morálku, potlačí politické aktivity „moderního dělníka“ do konkrétní, pro daný podnik přijatelné formy.“

V současné buržoazní společnosti se stává politický charakter sportu stále zřejmějším. Cíle sportu jsou podřízeny politice buržoazie jako vládnoucí třídy, prohlubuje se spojení sportu se státem, politickými institucemi, s buržoazní ideologií.

Marxistické pojetí tělesné kultury a sportu vychází z toho, že pouze ta společnost, jejímž cílem je všestranný a harmonický rozvoj člověka, je schopna vytvořit podmínky pro plné rozvinutí humanistické orientace sportu. V socialistické společnosti, kde tělesná kultura a sport jsou součástí politiky socialistického státu a komunistické strany, je jejich cílem řešení zdravotních, kulturních, výchovných a politických cílů a tím i přínos k realizaci mírového soužití států s různým společenským zřízením, k upevnění míru a vzájemného porozumění mezi národy.

O tom, jak velký politický význam přisuzují sportu naši vrcholoví sportovci a jak hodnotí péči společnosti v tomto směru, svědčí i výsledky výzkumu realizovaného v rámci mezinárodní vědecké spolupráce socialistických zemí v oblasti tělesné kultury a sportu. 75 našich bývalých reprezentantů, kteří se v letech 1948—76 umístili na 1.—6. místě na Olympijských hrách, odpovědělo na dotaz, jaké má poslání sport v naší zemi, takto:

- přispívá ke sblížení lidí a mírovému soužití,
- zvyšuje sportovní prestiž naší země,
- je kulturní zábavou pro diváky, posluchače.

Pokud jde o hodnotové orientace, považují za významné: obhájit sportovní čest naší socialistické vlasti, překonat rekord, zvítězit nad soupeřem sportovními prostředky. (Nejméně bylo odpovědí: zvítězit nad soupeřem za každou cenu, získat materiální výhody, získat sociální výhody.)

Všichni bývalí reprezentanti uvedli, že vrcholový sport kladně ovlivnil jejich život, že pociťovali hrdost nad tím, že reprezentují svou vlast. Dosáhli vysokého společenského ocenění a uznání, byla jim poskytnuta materiální pomoc i pomoc při řešení osobních problémů. 93 % těchto respondentů kladně hodnotilo péči trenérů a funkcionářů o formování jejich ideového a politického přesvědčení. 76 % uvedlo, že jejich ideové a politické přesvědčení bylo stimulem sportovní výkonnosti na Olympijských hrách.

Mezinárodní sportovní utkání nejsou jen setkáním sportovců, ale odehrává se zde i ostrý ideologický a politický boj za pokrokové názory a ideje. Nejostřejší je tento boj v Olympijském hnutí. To aktualizuje potřebu hlubšího osvětlení funkcí tělesné kultury a sportu v širších společenských souvislostech, především jejich funkcí jako nástrojů vnitřní a vnější politiky v podmínkách třídně rozděleného světa.

Vzťah súčasnej nemarxistickej sociológie k dedičstvu K. Marxa (doc. dr. Dilbar Alijajeva, katedra marxisticko-leninského sociologického učenia, Bratislava):

V podmienkach súčasného ideologického boja medzi marxistickou a buržoáznou sociológiou je ústredným predmetom boja postava K. Marxa a jeho sociologické dedičstvo. Od priamych útokov na marxizmus a od pokusov zamlčať jeho sociologický obsah, ktoré boli charakteristické pre raný antimarxizmus, prešla buržoázna sociológia v súčasnosti k zastretejším formám konfrontácie s sociológiou marxistickou. V podstate ide o úsilie prispôbiť marxistické učenie ideologickým zámerom buržoázie dokonca za cenu čiastočnej absorpcie jeho obsahu.

V súčasnosti sa dá rozlišovať tri základné postoje nemarxistických sociológov k Marxovi a marxizmu.

Prvý spočíva v snahe pojať Marxovo učenie do buržoáznej sociológie a predstaviť Marxa ako jedného z jej čelných predstaviteľov. Zatiaľ, čo v 50-och rokoch sa ho pokúšali vydávať za predstaviteľa tzv. „protosociológie“, ktorý popri Comtovi a Spencerovi k dnešku beznádejne zastaral, teraz sa stretávame s rôznymi pokusmi o prispôsobenie Marxovho učenia k potrebám dnešnej sociologickej „módy“. V tejto súvislosti v buržoáznej sociológii vznikla dosť bohatá paleta rôznych „obrazov“ Marxa, ktorý „sa modeluje“ ako teoretik konfliktu (Dahrendorf), inokedy ako teoretik sociálnej zmeny, ako „symbolický starý otec teórie sociálneho konania“ (T. Parsons), ako teoretik odcudzenej práce (Zeitlin), ako funkcionalista apod. Najnovšie rozširujú tézy o splynutí marxizmu s fenomenologickou sociológiou.

Základný „mechanizmus“ tohto procesu „prispôsobenia“ marxizmu k momentálnym zámerom buržoáznej sociológie spočíva v predbežnej fragmentácii Marxovho učenia na jednotlivé jeho stránky — aspekty, problémy, prístupy (teória tried a triednych vzťahov, problém revolúcie, problém ľudskej aktivity a historicko-spoločenskej praxe, problém odcudzenia, systémovo-štrukturálny prístup atď.) a v následnej redukcii totality tohoto učenia k jednotlivým týmto stránkam.

Marxistická sociologická teória ako celok sa tým neodôvodnene ochudobňuje, podáva sa ako zjednodušená a deformovaná koncepcia, z ktorej pritom je vypreparovaný jej revolučný obsah.

Ďalším základným postojom západných sociológov vo vzťahu k marxizmu je snaha dokázať konvergenciu medzi súčasným marxizmom a buržoáznou sociológiou. V najvýraznejšej podobe sa to prejavilo u A. Gouldnera v jeho úsilí preukázať „podobnosť“ v cieľoch a metódach medzi súčasnou marxistickou sociológiou. V najvýraznejšej podobe sa to prejavilo u A. Gouldnera v jeho úsilí hlavne štruktúrno-funkčnou, sociológiou na Západe. Podľa Gouldnera marxizmus v dnešných socialistických krajinách stratil svoj kritický impulz a podobne štruktúrnemu funkcionalizmu sa usiluje iba o konzervovanie existujúcich sociálnych pomerov.

Ako je vidieť, Gouldner zjavne ignoruje revolučný obsah marxistickej sociológie, ktorá vystupuje ako vedecký nástroj budovania a rozvoja socialistickej spoločnosti a jej prechodu na vyššie vývojové fázy.

Nakoniec, ďalšie stanovisko, s ktorým sa stretávame hlavne u radikálnych sociológov, spočíva v téze o alternatívnosti marxizmu nie iba voči buržoáznej sociológii, ale aj vôbec akejkoľvek sociológii. Vychádzajúc z neomarxistických ideí (Korsch, Lukács), títo sociológovia (Blackburn, Shaw, Nicolaus) pokladajú sociológiu výlučne za produkt buržoázneho spôsobu výroby, a preto za formu buržoáznej ideológie, nezávislo na tom, či ona vystupuje ako apologetika alebo kritika buržoáznej spoločnosti.

Toto stanovisko, napriek svojej vonkajšej „ultrarevolučnosti“ je tým nebezpečnejšie, že smeruje nielen k likvidácii sociológie ako buržoáznej vedy, ale aj ako vedy vôbec, marxistickú sociológiu z toho nevynímajúc. Pre tento postoj, ktorý sa vyznačuje vulgarizujúcou interpretáciou Marxovho učenia, je charakteristické zanedbanie reálneho sociologického obsahu marxistickej teórie, čo napokon vyúsťuje v jej redukcii na teóriu tried a triednych vzťahov, s čím sme sa stretli aj v akademickej sociológii.

Napriek svojej zjavnej sympatii s marxizmom radikálni sociológovia práve ignorujú jeho jedinečný prínos pre formovanie a rozvoj sociológie ako vedy od samých začiatkov jej existencie a zamlčujú úspechy marxistickej sociológie v socialistických krajinách v posledných rokoch, kde sme svedkami vzorného spojenia jej revolučnosti a vedeckosti.

Podľa nášho názoru každá zo spomenutých koncepcií v podstate sa usiluje o deformáciu sociologického dedičstva K. Marxa a zasluhuje dnes zvýšenú kritickú pozornosť zo strany sociológov-marxistov.

K některým projevům empirismu v československé sociologii a metody jeho překonávání [dr. Alexander Fazik, CSc., Vojenský historický ústav, Praha]:

Jedním z problémů, který má klíčové místo ve vědeckém poznání, je vztah teorie a empirie. Je proto logické, že se stal centrem pozornosti i našeho sjezdu a sympozia. Na správném řešení tohoto vztahu vždy závisela schopnost marxisticko-leninské vědy řešit vznikající problémy v revolučním přetváření světa. Síla marxisticko-leninského učení obsažená v dílech K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina spočívá i v tom, že je doceňována jak teorie, tak i empirie.

Jakákoliv absolutizace jedné s uvedených stránek nutně vede k deformacím, k chybám a omylům. V. Biřák již na říjnovém zasedání ÚV KSČ v roce 1972 poukázal na důsledky vyplývající z podcenění teorie v naší straně v předkrizovém období. Dnes je všeobecně známo, že absolutizace empirického poznání měla neblahý vliv na další rozvoj sociologie v šedesátých letech. Začátek sedmdesátých let je tedy mimo jiné poznamenán i tím, že bylo nutné překonávat dědictví sociologického myšlení šedesátých let, očistit marxisticko-leninskou sociologii od nesprávných vlivů. Jednou z důležitých cest překonávání plochého empirismu v naší sociologii bylo posilování metodologie, jak ji koncipovali klasikové marxismu-leninismu.

Z děl klasiků marxismu-leninismu vyplývá, jak důležitou roli při poznávání společenské skutečnosti měla analýza faktů a údajů. Klasikové nikdy nezůstávali jen u prostého hromadění praktických zkušeností faktografického materiálu, ale důkladně jej prostudovali, třídili, zkoumali a vyvozovali závěry pro revoluční činnost. To bylo konečně v souladu s principem tvořivého uplatňování jednoty teorie a praxe. V. I. Lenin zdůrazňoval, že v politice, stejně jako v každém jiném oboru, musí být postupováno od jevu k podstatě, od jednotlivých dílčích faktů, zkušeností k jejich podstatným souvislostem a na základě toho potom určovat směrnici pro další postup. Ve stati *Objektivní údaje o síle různých směrů v dělnickém hnutí* V. I. Lenin ukazuje, jak je možné pracovat s údaji, jakým způsobem je ověřovat a jakým způsobem je využívat při objasňování třídního boje. (5)

Základními znaky empirické sociologie jsou: orientace na hromadění údajů a faktů, jejich přeceňování, dále přeceňování technik a metod sociologického výzkumu, napodobování nebo přebírání modelů přírodních věd, mechanické přenášení jejich pojmového aparátu do sociální vědy. Empirická sociologie byla a je svou povahou ateoretická, statická a nehodnotící věda. Jednotlivé stránky této empirické sociologie vystupují v různých etapách vědeckého poznání různě. Jednou dochází k přeceňování údajů, jindy se přeceňují techniky atd.

Ve svém vystoupení se zaměřuji spíše na leninské pojetí a přístup k faktům.

Chci zdůraznit, že objasnění dialektického vztahu teorie, empirie a praxe ve společenských vědách umožňuje zajistit nejen exaktnější postup, ale i vyšší úroveň efektivity vědecké práce. Jen gnozeologicky hodnotné fakty a údaje mohou lépe sloužit pro potřeby řídicích struktur ve společnosti a pozitivně ovlivňovat řešení závažných a aktuálních úkolů, které vyplývají ze závěrů XVI. sjezdu KSČ.

V sociologickém a empirickém výzkumu má třídění zjištěných údajů podle určitých znaků zásadní význam, protože pravdivé zobecnění předpokládá vy-

(5) Viz Lenin, V. I.: *Vybrané spisy, sv. I.* Praha, Svoboda 1950, s. 706—710.

loučení toho, co je náhodné, bezvýznamné, nepodstatné a netypické pro zkoumaný jev. Mnohá chybná zobecnění bývají způsobena právě nesprávným výběrem a analýzou faktů a údajů. Naším hlavním cílem při zkoumání všech jevů a problémů ve společnosti je, abychom předkládali řídicím orgánům jen takové fakty, které mají vysokou gnozeologickou hodnotu a jejich využívání vede ke zvýšení „efektivnosti řídicí práce, umožní racionalizovat metody práce a vymýtit byrokratismus a papírování.“ (6)

Avšak podmínkou úspěšného zkoumání je vždy tvůrčí využití marxisticko-leninské metodologie. Pro oblast sociologie, která se zabývá sociálními jevy a problémy skupin a kolektivů, to platí dvojnásob.

Jedinou osvědčenou metodou, jak lze překonávat empirismus v oblasti gnozeologie, je hluboké zvládnutí teorie marxismu-leninismu, hluboká znalost metodologie a její tvůrčí uplatnění na všech úrovních sociologického a vědeckého poznání.

Ve vztahu teorie a praxe Lenin vždy vyzdvihoval metodologické hledisko: „... nelze být ideovým vůdcem bez... teoretické práce, jako jím nemůže být ten, kdo tuto práci nevěnuje požadavkům dne, kdo nepropaguje výsledky této teorie mezi dělníky a nepomáhá při jejich organizování.“ (7) Takto chápáná jednota teorie a praxe není něčím, co by se vztahovalo jen na ona dávno minulá léta. Má aktuální platnost.

Shromažďování faktů nesmí být, jak zdůrazňoval V. I. Lenin, samoúčelné: „V oblasti společenských jevů je nejrozšířenějším, ale nejméně průkazným způsobem vytrhávání jednotlivých drobných faktů, hraní si na příklady. Vybírat všeobecné příklady, to nedá žádnou práci, ale také to nemá žádný význam, leda jen čistě záporný, protože všechno závisí na konkrétních historických podmínkách jednotlivých případů. Fakty, vezmeme-li je v jejich celku, v jejich souvislosti, nejsou jen „tvrdošíjná“, ale naprosto dokazatelná věc. Drobné fakty, vytržené z celku, bez souvislosti, kusé a nepodložené, to je hříčka nebo ještě něco horšího.“ (8)

Lze plně souhlasit s tezí, že důležitou podmínkou rozvoje vědeckého poznání, a v oblasti sociálních věd to platí dvojnásobně, je vytvoření sociálního klimatu, v němž je prostor pro tvůrčí diskusi. Tam, kde tato podmínka chybí, nelze očekávat výraznější pozitivní úspěchy v rozvoji teorie. Americký fyzik, profesor Kolumbijské univerzity B. Couch, (9) považuje vytvoření sociálního klimatu za klíč k problémům vědy a podmínku pro její rozkvět. V jeho výroku, že tato podmínka v USA chybí, je zřetelně obsažena i kritika této společnosti.

Výzkum aktuálních otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti v Československu bude v mnohém záviset na úrovni společenských věd. Jejich rozvoj — jak zdůraznil XVI. sjezd KSČ — se neobejde bez tvůrčích diskusí, kritického ovzduší, bez smělého hledání a zejména zásadového stranického přístupu. (10) Jde o vytvoření takového společenského klimatu, které umožní vědě rozhodněji vstupovat do zápasu naší strany, která na svém sjezdu vytyčila náročné úkoly v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

(6) *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany.* Praha, Svoboda 1981, s. 28.

(7) Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. I. Praha, Svoboda 1951, s. 311.

(8) Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 23. Praha, SNPL 1957, s. 289.

(9) Porovnej: Volkov, G. N.: *Sociológia vedy*. Bratislava, Pravda 1971, s. 234.

(10) *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany.* Praha, Svoboda 1981, s. 39.

Současné úkoly výstavby naší společnosti a zejména řízení národního hospodářství a ideologické práce znovu aktualizují jednu ze základních otázek sociologie — otázku vztahu mezi nadindividuálně platnými a formulovanými požadavky společenského rozvoje a vnitřními, sociálně diferencovanými a neopakovatelnými pohnutkami jednání jednotlivých členů společnosti. Tento protiklad je obvykle postihován jako rozdíl mezi společensky žádoucím a osobně žádaným, mezi tím, co jedinec zná jako preferovatelné, a tím, co si skutečně přeje, tedy mezi znalostí vnějších orientací a připraveností jednat. Řešení tohoto problému, který lze stručně shrnout jako problém vztahu institucí a motivací, by výrazně přispělo k prohloubení prakticky aplikovatelného poznání různých mechanismů řízení i otevřených možností a stávajících překážek zvyšování efektivnosti jejich působení. Pomohlo by též rozšířit naše dosavadní poznatky o mechanismy utváření sociálně třídní struktury a prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy naší společnosti z hlediska vztahu mezi řídicími pracovníky, reprezentujícími určité společenské a podnikové požadavky, a výkonnými pracovníky, kteří tyto požadavky přijímají nebo by měli přijímat za své.

Na rozdíl od starší buržoazní sociologie se nedomníváme, že vztah institucí a motivací je samočinně zprostředkován socializačními vlivy výchovných institucí a že funkční nezbytnost určitých organizačních výstupů nachází svůj přirozený odraz v individuálních potřebách a jejich normativně podmíněném uspokojování příslušnými institucionalizovanými formami činnosti. Víme však, že právě neantagonistické uspořádání socialistické společnosti umožňuje dosahovat principiálního souladu mezi zájmy celé společnosti, jejích skupin a organizací i jednotlivých členů. Hodláme proto empiricky zjišťovat, jakými prostředky lze prosazovat stále vyšší míru vzájemného překrývání množiny společenských norem s množinou individuálních motivů. Praktické využívání dialektiky řízení i sebeřízení na nejrůznějších úrovních je významnou podmínkou zvyšování iniciativy a účasti pracujících na usměrňování výrobních a společenských procesů.

Instituce chápeme jako nejvýznamnější regulační instance, působící na úrovni sociologického zkoumání společnosti, motivaci jako obdobnou instanci, působící na úrovni individuálně psychologické. Na rozdíl od okamžité motivace jsou empirickému šetření metodologicky přístupnější postoje, vyjadřující připravenost k motivovanému jednání v určitých, obvykle typizovatelných, standardně se opakujících, a tedy institucionalizovaných situacích, a hodnoty či hodnotové orientace, vyjadřující dlouhodobě platná individuální kritéria rozhodování, volby určitého způsobu jednání v širším spektru životních činností. Hodnoty a hodnotové systémy představují současně jak krystalizaci zkušenosti společenské nebo skupinové, včetně zkušenosti třídní, tak krystalizaci individuální životní zkušenosti. Kolektivní organizace zkušenosti právě tím, že prvotně určuje výběrovou organizaci zkušenosti každého jedince, představuje významný spojovací článek mezi působením institucí a motivací. Na sociálně psychologické úrovni zprostředkovává toto propojení zejména proces komunikace, jehož nejvýznamnější součástí představuje z tohoto hlediska přenos sociální informace. Právě tento mechanismus zajišťuje — ve svém souběžném vlivu na kognitivní i motivační struktury — skupinové prosazování cílů a hodnot platných ve společnosti nebo v jednotlivých organizacích — internalizovaných členy společnosti jako součást jejich motivace.

Zejména vzhledem k regulačnímu významu institucí a motivací představuje taková informace míru organizovanosti, negace, entropie a nejistoty. Anti-entropický charakter norem je však obvykle oslabován rozpory mezi norma-

tivním určením společensky přijatelných prostředků, sloužících k dosahování určitých cílů, a samotnou formulací těchto cílů, přetrváváním normativních struktur v relativní nezávislosti na původních a dále se měnících podmínkách jejich vzniku i jejich osamostatňováním jako téměř samoučelných dalších cílů. Dialektika dvojznačného fungování institucí a jejich často vnitřně protikladné hierarchie spočívá v tom, že instituce působí jako nadindividuálně platné a pro členy společnosti závazné normativní regulativy jen potud, pokud jsou jako takové většinou členů společnosti, v jejich běžném každodenním vědomí, respektovány.

Při nevyjasněnosti stanovených cílů se tendence k nedoceňování významu institucí projevuje jak u řídicích pracovníků, kteří v nich spatřují hlavní zdroj omezování možnosti iniciativního jednání organizací, tak u výkonných pracovníků, především příslušníků dělnické třídy, kteří tento problém uvádějí zejména v souvislosti s nedostatečnou stimulací, bariérami inovace a omezenými možnostmi realizace uznávaných hodnot.

K hlavním poznatkům z některých novějších empirických šetření patří zjištění rozporu mezi hodnotovými orientacemi, vyjadřujícími obecně pozitivní vztah k naší socialistické společnosti, a kritickými postoji ke konkrétní situaci. Tato kritičnost, vyjadřující v pozitivní reformulaci vyšší, přinejmenším potenciální společensko-politickou angažovanost a poukazující na rezervy skryté v organizaci výroby společnosti, je v mnoha případech vysvětlitelná právě nepřiměřeným působením institucí nebo informací o nich.

Výzkum vztahu mezi významem a využitelností institucí a motivací v současné společenské praxi, nebo v užším smyslu mezi praktickou institucionální regulací a motivující informací by se měl zabývat i takovými, naší sociologií dosud neprozkoumanými otázkami, jako je proces sociálního srovnávání a překonávání kognitivní disonance při přijímání či odmítání určitých informací, vliv interpersonálních vztahů na proces rozhodování v řídicích i výkonných funkcích, působení stereotypů a symbolů v organizačním prostředí, možnosti tzv. propagace institucí, dvoustupňový tok informace od hromadných sdělovacích prostředků přes referenční skupiny k jedinci apod.

Kritika „dialektického smeru“ v buržoáznej sociológii (dr. Eva Latferová, Ústav marxizmu-leninizmu Univerzity Komenského, Bratislava):

Súčasná buržoázna spoločenskovedná teória, medzi ktorými zaujíma význačné miesto aj sociológia, plnia dôležitú funkciu v pôsobení na spoločenské vedomie, na tvorbu svetonázoru, sú súčasťou širokej ideologickej ofenzívy, zameranej predovšetkým na upevnenie pozícií kapitalistického spoločenského systému. Rozličné sociologické teórie majú vždy svoj triedny charakter: sú ideologickou reflexiou politického i ekonomického postavenia spoločenských tried v kapitalistických krajinách, „... sú výrazom toho, ako samotná buržoázia chápe svoju spoločnosť...“ (11)

Obvykle ich autori zámerne koncentrujú pozornosť na javy povrchové, často krát kvantitatívneho charakteru, v lepšom prípade odrážajú funkcionálne väzby medzi určitými znakmi javov, ale málokedy prenikajú do samotnej podstaty sporných javov v mechanizme kapitalistickej spoločnosti. Postrádajú analýzy príčinných súvislostí, odhalenie zákonov a zákonitostí platných pre tento typ spoločnosti.

Tieto črty sú príznačné aj pre tzv. „dialektickú sociológiu“ — smer, ktorý

(11) Bjonis, A. — Rajcheľt, D.: *Buržuaznyje koncepcii obščestva i dejstvitel'nosti*. Moskva, Progress 1980, s. 37.

vznikol síce na európskej pôde — vo Francúzsku — ale odozvu našiel najmä v Spojených štátoch.

Čím sa vyznačuje tento smer buržoáznej sociológie? Kto sú jeho predstavitelia?

Duchovným otcom „dialektickej sociológie“ je dnes už nežijúci francúzsky sociológ ruskej proveniencie — Georges Gurvitch.(12) Tento teoretik vypracoval svojskú, pomerne zložitú, no vnútorne rozpornú koncepciu sociálnej reality, ktorá sa opiera o zaujímavú, ale súčasne veľmi problematickú metodológiu. Svojím prístupom ku skúmaniu javov sociálnej reality snaží sa zbaviť sociológiu jednostranného empirizmu, ktorý bol príznačný pre predvojnovú i povojnovú americkú a prevážnu časť európskej sociológie.(13) Naproti tomu presadzuje orientáciu na budovanie „veľkého teoretického systému“ v štýle A. Comtea, M. Webera, E. Durkheima a ďalších, a do veľkej miery pod vplyvom Marxovým. Tento vplyv sa odráža najmä v použití vlastnej metódy skúmania, ktorou je metóda *dialektická*. Avšak Gurvitchom postulovaná dialektika, zbavená materialistickej podstaty, sa stala vnútorne protirečivou, eklekticky interpretovanou metódou.

Jej hlavnú úlohu vidí Gurvitch v konštruovaní konceptuálneho aparátu a na základe poznávacej funkcie v tvorbe vedeckých výpovedí o objektoch sociálnej reality. No pôsobnosť tejto metódy ohraničuje len na objekty sociálnej skutočnosti a popiera jej funkciu v prírode. V snahe zbaviť svoj prístup akejkoľvek väzby na ideovú, filozoficko-ontologickú osnovu, vyzdvihuje Gurvitch svoju „neutralistickú“ pluralistickú pozíciu, čo sám považuje za významnú prednosť takto ponímanej metódy. Spojenie dialektiky s určitým filozoficko-gnozeologickým či antropologickým stanoviskom podľa jeho názoru vraj vyúsťuje v dogmatizmus, čomu sa on chcel vyhnúť.(14)

Týmto spôsobom však deformoval dialektiku na formálno-logickú metódu, ktorá disponuje síce radom tzv. „dialektických“ operácií, má rozličné atribúty, dokonca ju spája so špecifickým druhom empirizmu — v podobe tzv. „dialektického hyperempirizmu“. No v konečnom dôsledku vystupuje takto chápaná dialektika ako ontologicky neutrálna a gnozeologicky pluralistická metóda.

Gurvitchom vypracované kategórie dialektiky ťažko nachádzajú praktické uplatnenie v aplikácii na javy sociálnej reality. Jeho prístup je totiž poznačený singularizmom a krajným relativizmom. Tento relativizmus sa odráža v špekulatívnom poňatí filozofie a sociológie ako vedy vôbec.(15)

Ohraničenosť uvedenej „dialektickej“ metódy je daná i tým, že spomedzi zákonitostí marxistickej dialektiky uznáva len platnosť zákona o jednote a boji protikladov, pričom popiera spojitosť materialistického chápania vývoja so všetkými zákonitosťami Marxom rozpracovanej dialektickej metódy. Odmietavo sa stavia Gurvitch i voči exploratívnym možnostiam dialektiky, naopak zdôrazňuje jej obmedzenosť a spochybňuje vôbec existenciu zákonitostí v spoločenskom živote. Preto nahradzuje kauzálne súvislosti a väzby vo výklade javov sociálnej reality väzbami funkcionálnymi, resp. tzv. „tendenčnými pravidelnosťami“.(16)

(12) Narodil sa r. 1894 v ruskom Novorossijsku, zomrel v r. 1965 v Paríži.

(13) Máme na mysli obdobie pred a po II. svetovej vojne — v USA a v západoeurópskych krajinách.

(14) A tento dogmatizmus vyčíta najmä Marxovi kvoli spätosti dialektiky s materialistickým chápaním dejín. Blížšie v: Gurvitch, G.: *Etudes sur les classes sociales*. Paris, Gouthier 1966.

(15) Blížšie v: Gurvitch, G.: *Traité de Sociologie, I*. Paris, Presses universitaires 1967.

(16) Blížšie v: Gurvitch, G.: *Déterminismes sociaux et liberté humaine*. Paris, Presses universitaires de France 1962.

Spomenuté atribúty tejto nanajvýš špekulatívnej metodológie sú organicky späté so zvláštnym poňatím sociálneho determinizmu (niekedy hovorí o tzv. „sociologickom determinizme“), založeným na relativizácii obsahov jednotlivých skúmaných javov. Týmto sa samozrejme výrazne líši od Marxovho, podľa Gurvitcha „jednostranného“ determinizmu ekonomického faktora v učení o vývine spoločnosti.

Celý uvedený komplex obmedzení, charakterizujúci metódu „dialektického hyperempirizmu“ sa nevyhnutne odrazil v deformujúcom spôsobe popisu a analýzy každého sociálneho javu.

Stavebnou bunkou, východiskovým pojmom celého sociologického systému Gurvitcha je tzv. „totálny sociálny jav“, ktorý vymedzuje súčasne ako predmet skúmania sociologickej vedy vôbec. (17)

Charakteristickou črtou totálneho sociálneho javu je mnohodimenzionalita a štruktúrovanosť do tzv. „hlbkových rovín“ (ktorých je údajne desať), z čoho pochádza aj pomenovanie tejto sociologickej koncepcie ako „hlbkovej sociológie“. Hlbkové škálovanie javov spolu s ich tzv. horizontálnym aspektom tvoria vlastne dve základné dimenzie kategórie totálneho sociálneho javu. Najproblematickejšie na tejto koncepcii je uplatnenie tohto pojmu na konkrétne javy a procesy sociálnej skutočnosti: používa ho totiž tak vo vzťahu k tzv. mikrojavom (t. j. „formám sociability“ ako najelementárnejšej jednotky sociálnej reality), ako aj vo svojej „makrosociológii“ — na analýzu spoločenských tried, skupín, globálnych spoločností.

Hmlistým a vnútorne rozporným vyjadrením „totalitného prístupu“ k sociálnym javom unikli mu skutočné, objektívne kontextuálne väzby sociálnych javov na ďalšie objekty sociálnej reality, ako aj ich podmienenosť javmi spoločenskej základne.

Táto sociologická teória neposkytuje nielen jednoznačné teoretické východiská a konzistentnú neprotirečivú metodológiu, ale ani operatívne definície na úrovni sociotechniky. Prejavuje sa v nej výrazne eklekticizmus, prvky metafyzičnosti, intuitivizmus, psychologizmus a sociologický pluralizmus.

Napriek tomu, že táto koncepcia a metodológia bola kritizovaná Gurvitchovými súčasníkmi z radov nemarxistických sociológov, ako aj pochopiteľne predstaviteľmi marxistickej sociológie, jednako s odstupom času sa k nej vracali, hľadajúc novú metódu výkladu sociálnych javov. Mala ňou byť Gurvitchom „vylepšená“ dialektická metóda, podľa ich názoru prekonávajúca „jednostrannosť“ marxistickej metodológie. V tomto duchu rozpracovali svoje koncepcie predovšetkým Gurvitchov nasledovník P. Bosserman, ďalej Berger, Luckman, Horowitz na americkej pôde a spomedzi Francúzov sa najvýraznejšie prejavuje u C. Balandiera. (18)

Ich úsilie nemožno kvalifikovať ako prínos pre rozvoj skutočne dialektickej metódy: tá je totiž len jedna — je to marxistická dialektika, ktorá umožňuje vedecky objektívne poznávať podstatu javov a procesov prírodnej i spoločenskej reality.

Výuka a pedagogická príprava sociológů (doc. dr. Antonín Vaněk, DrSc., katedra marxisticko-leninské sociologie Univerzity Karlovy, Praha):

Opětovné zavedení výuky marxisticko-leninské sociologie na vysokých školách po krizovém období, v němž část sociológů zklamala politicky i odborně,

(17) Presná definícia v.: Gurvitch, G.: *La vocation actuelle de la sociologie*, I — *Vers la sociologie différentielle*. Paris, Presses universitaires de France 1957, s. 17.

(18) Najúžšie nadväzuje na Gurvitchov odkaz P. Bosserman: *Dialectical Sociology. An Analysis of the Sociology of G. Gurvitch*. Boston — Massachusetts, Porter Sargent Publisher 1968.

je důkazem, že strana podporuje přípravu nové sociologické generace, která je svou ideově odbornou prací spjata s její politikou a se socialismem. Výrazem této podpory a skutečné péče je postupná institucionalizace kateder marxisticko-leninské sociologie na třech univerzitách — na Univerzitě Komenského, na Univerzitě J. E. Purkyně a na Univerzitě Karlově, kde se připravují absolventi oboru marxisticko-leninské sociologie.

Kádrové budování kateder na těchto univerzitách probíhalo postupně, na základě veřejných konkursů a pod přímým vlivem nomenklaturních orgánů. Tím byla současně vyjádřena velká politická i morální podpora novým pracovištím, která vznikala na filozofických fakultách. Kontrola pedagogické činnosti prováděná komisí expertů a oborovou radou i probíhající komplexní hodnocení potvrzují, že učitelé kateder sociologie si uvědomují svou velkou odpovědnost za výchovu marxisticky orientovaných sociologů a že začínají úspěšně rozvíjet vědecko-výzkumnou činnost zaměřenou především na tvorbu nezbytných učebních textů.

Zájem absolventů středních škol o studium čtyřleté jednooborové sociologie v denním studiu a v pětiletém studiu při zaměstnání je značný a několikanásobně převyšuje možnosti vysokých škol i dosud známé potřeby společenské praxe. V některých ojedinělých případech se však ještě setkáváme na některých pracovištích s neodůvodněnou nedůvěrou k absolventům sociologie. Je to především důsledek toho, že tato fronta politicky i odborně selhala nejen v krizovém období, ale již v období masového rozvoje sociologie v Československu po roce 1965, kdy se sociologie „osamostatnila“ od marxismu-leninismu a přijala pod záminkou rozvoje empirického bádání koncepci buržoazní, zejména americké sociologie.

Příprava dnešních studentů probíhá plně na bázi marxismu-leninismu, je zajištěna jednotným učebním plánem, jednotnými a celostátně závaznými osnovami a používáním jednotné literatury, která je vydávána na základě schváleného edičního programu. Do tvorby nových učebních pomůcek jsou zapojeni rovněž odborníci z jiných sociologických pracovišť, například z Vysoké školy politické ÚV KSČ a z ústavů marxismu-leninismu ÚV KSČ, ČSAV a vysokých škol. Je v zájmu studentů, aby proces tvorby učebních textů byl urychlen.

Studium marxisticko-leninské sociologie je zakončeno závěrečnou státní zkouškou, která sestává z obhajoby diplomové práce v rozsahu 80—100 stran, z ústní zkoušky z marxismu-leninismu a ze sociologie, tj. z marxisticko-leninské sociologické teorie, z dějin sociologie (československých a mezinárodních), z metod a technik sociologického výzkumu.

Po ukončení studia se mohou absolventi sociologie přihlásit k rigoróznímu řízení a po úspěšném absolvování zkoušek z historického materialismu, z marxisticko-leninské sociologické teorie a z jednoho volitelného sociologického předmětu širšího vědního základu (19) získat titul doktora filozofie (PhDr.) v oboru 61-21-8 — marxisticko-leninská sociologie. K rigoróznímu řízení se nepřikládá písemná práce. Absolventi, kteří dříve nevykonali státní zkoušku z marxismu-leninismu, ji vykonají v rámci rigorózního řízení. Na katedře marxisticko-leninské sociologie na Univerzitě Karlově lze skládat kandidátské zkoušky a obhajovat kandidátské dizertace.

(19) Záměry o rigorózní řízení v oboru 61 — 21 — 8 může volit jeden z těchto oborů: vývoj marxisticko-leninského sociologického myšlení; dějiny české a slovenské sociologie; dějiny buržoazní sociologie; marxisticko-leninská teorie tříd a sociální struktury; sociologie politické činnosti, veřejného mínění a propagandy; teorie řízení, sociálního plánování a sociální personalistiky; socialistický způsob života, rodiny a mládeže; sociologie kultury; sociologie venkova a zemědělství; metody a techniky sociologického výzkumu, statistika, strojové zpracování dat.

Absolventi sociologie nastupují převážně na tato pracoviště: průmyslové podniky (kádrové a personální útvary, jako podnikoví sociologové), ústavy ČSAV, resortní ústavy ministerstev, krajské a okresní národní výbory, aparát společenských organizací, kulturní zařízení a instituce, manželské poradny, oblast sociální péče, sdělovací prostředky. Jestliže během studia absolvují pedagogické minimum, nastupují jako učitelé středních škol.

V letošním školním roce bude ukončen cyklus čtyřletého studia a to bude dávat podněty k zamyšlení nad první etapou přestavby studia, která započala ve školním roce 1978/79. První zkušenosti naznačují, že v následujícím období bude nutno přehodnotit učební program i osnovy na základě potřeb praxe a provést určité úpravy. Vítanou pomocí by byly iniciativní návrhy absolventů i ostatních sociologických odborníků, resortů a centrálních institucí.

Rozbor nově přijímaných studentů do prvních ročníků ukazuje, že se v posledních dvou letech zvýšila feminizace, a to nejen v důsledku toho, že obdoba tendence se projevuje již na gymnáziích, ale také proto, že děvčata mají lepší studijní výsledky jak na středních školách, tak při přijímacích zkouškách. Představy studentů středních škol o sociologii a o jejích skutečných možnostech v rámci ostatních společenských věd jsou při přijímacích zkouškách neúplné a nepřiměřené a proto bude nutno uvážit různé formy informovanosti, například prostřednictvím Československé sociologické společnosti, neboť — jak se zdá — předmět občanská nauka tuto funkci neplní.

K otázce vztahu ideologie a metodologie v sociologii (doc. ing. František Zich, CSc., katedra marxisticko-leninské sociologie Vysoké školy politické ÚV KSČ, Praha):

V odborné literatuře i ve výzkumné praxi se zdůrazňuje jednotu ideologického a metodologického v marxistické sociologii. Avšak metodologické principy marxistické sociologie nejsou důsledně dováděny do nižších rovin sociologického poznání. Současná praxe provádění sociologických výzkumů stále ještě trpí určitou formálností při využívání těchto principů. Přitom právě prohloubení metodologické úrovně poznávání v sociologii je předpokladem pro intenzivnější využívání sociologické informace pro praxi. Problém ideologického obsahu marxistické sociologie se tak promítá nejen do zjevné stranickosti této vědy jako celku, ale v současné době především do vlastní poznávací činnosti a do jejího vztahu k praxi budování rozvinuté socialistické společnosti.

Sociologie funguje ve společnosti jako relativně samostatný ucelený systém poznání a její vstup do řídicích procesů se nerealizuje jen parciálními poznatky, ale celým jejím komplexem. Na různých rovinách řízení, a to ve svém aspektu ideologickém i metodologickém. Intenzivnější vstup sociologického poznání do řízení a zejména politického řízení společenských procesů předpokládá konzistentní fungování třídního principu jako rozhodujícího hodnotícího hlediska ve všech rovinách sociologického poznání. Soulad teoreticko-ideologické báze musí proto existovat nejen v jednotlivých krocích sociologického výzkumu, ale také mezi výstupem z tohoto výzkumu a obecnou teorií společenského vývoje, jež je teoretickým základem vlastního politického řízení společnosti. Touto obecnou teorií je marxismus-leninismus. V praxi sociologického bádání to znamená respektování metodologických principů dialektického materialismu, prohlubování konceptuální jednoty různých úrovní sociologického poznání a neustálé ověřování tohoto poznání v revoluční přetvářející praxi výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Jde o složité úkoly dalšího rozvoje marxistické sociologické metodologie a teorie. Jejich řešení je však předpokladem pro prohloubení ideologické jed-

noznačnosti badatelské činnosti: Tyto úkoly kladou mimořádné požadavky na odborné sociologické kádry.

Je důležité, aby celá tato oblast poznání byla nedílnou součástí výchovy a vzdělávání politických a řídicích pracovníků. K tomu směřuje i činnost nově založené katedry sociologie na Vysoké škole politické ÚV KSČ v Praze.

K úloze sociologie v ideologickém boji o vědecký světový názor (Ing. Lubomír Vacek, CSc., Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha):

Revoluční zkušenosti i vědecké poznatky nás poučily, že jádrem procesu přeměny myšlení a vědomí — a tím i chování — lidí je přeměna jejich světového názoru, eliminace vlivu buržoazního, idealistického světového názoru a osvojení vědeckého světového názoru.

Klíčové místo světového názoru v duchovním životě i v praktické činnosti lidí zavazuje všechny, kdo se podílejí na utváření společenského vědomí socialistické společnosti, aby usilovali o jeho formování v duchu socialistických ideálů, životních hodnot a morálních norem. Zavazuje i sociology, aby systematicky a vytrvale na základě vědeckých postupů, dostupných metod a technik, společně s vědecko-výzkumnými pracovníky dalších společenskovědních oborů, analyzovali všechny společenské souvislosti objektivní existence světového názoru občanů, jeho formování a osvojování a jeho vlivu na chování lidí.

Světový názor se stal předmětem zájmu československých sociologů již dříve, ale teprve nedávno, před několika lety, se objevily pokusy o jeho zevrubnější a komplexnější sociologické studium.

Do popředí vystoupila nutnost získat relativně přesný přehled o skladbě světového názoru. Jedním z předních úkolů marxistických sociologů se stala *komplexní analýza světónázorové struktury československé populace* a jejích jednotlivých tříd a skupin. Šlo o to poznat rozsah a hloubku osvojení vědeckého světového názoru a také sílu vlivu idealistického, nevědeckého světového názoru a jeho různých typů.

K poznání světónázorové struktury může významně přispět výzkum a studium veřejného mínění jako druh sociologického výzkumu. Šetření, která byla realizována v některých institucích, zejména v Ústavu pro výzkum veřejného mínění v Praze, dokazují, že nastoupená cesta je schůdná a perspektivní.

Závažným krokem v přípravě těchto výzkumů bylo stanovení filozoficko-sociologické charakteristiky dialekticko-materialistického a idealistického světového názoru a jeho jednotlivých typů. Pomineme-li problematiku stupně reprezentativity výběrového souboru občanů, organizace výzkumu, průběhu standardizovaného dotazování, postupů zpracování dat, jejichž přesnost a správnost garantuje výzkumná instituce, jeví se hlavním problémem právě *výběr ukazatelů charakterizujících typy světového názoru* a s tím spojená konstrukce souboru testů, včetně formulování otázek a alternativ odpovědí.

Kritériem pro zjištění stupně identifikace s určitým typem světového názoru se ve výzkumech ÚVVM stal soubor téměř čtyř desítek vybraných tezí, jednoduchých vět, s nimiž měli dotázaní vyjádřit souhlas nebo nesouhlas, popřípadě měli sdělit nerozhodnou odpověď. Přibližně polovina vět byla z hlediska marxismu správných, polovina nesprávných. Takovými větami byly například: „Lidi si vážíme podle jejich práce, charakteru a znalostí“, „Každé společenské násilí a donucení je špatné“, „Správné a dobré je to, co slouží zájmům socialismu“, „Každý má vždy svou pravdu“.

Stanoviska občanů k jednotlivým tezím umožnila provést charakteristiku jejich světónázorového zaměření, k němuž se respondent více či méně přibližuje, popřípadě kolísá mezi dvěma nebo více typy.

Výzkumy empiricky potvrdily, že většina lidí nemá světonázorové přesvědčení dostatečně vyhraněné a skupiny nositelů určitých typů světového názoru se navzájem prolínají. Proto je správné hovořit spíše o tendencích světového názoru a diferencovat mezi vyhraněným a méně vyhraněným názorem.

Výsledky několika výzkumů prokázaly, že *vědecký světový názor pevně zakotvil u značné části dospělé populace ČSSR. Stále více lidí rok od roku přijímá vědecký světový názor za svůj. Je důležité, že si jej osvojuje především mladá generace.*

Významné poznatky přinesla data o zaměřenosti občanů k jednotlivým typům idealistického světového názoru. Jde především o *vlivy religiózního zaměření občanů*. Data ukazují, že k náboženskému světovému názoru se v ČSSR hlásí přibližně pětina občanů. Existují však velké difference podle věku, území a vzdělání. Náboženské tradice a přesvědčení mají silné kořeny, z jejichž pout se úspěšně daří osvobozovat především mladou generaci.

Širší vliv, rozsah a intenzitu (nikoli však takovou vyhraněnost) než stanoviska náboženská mají v naší populaci *buržoazně liberalistické tendence, projevy abstraktního humanismu, falešné demokracie a pacifismu*. Liberalistické, nezásadové myšlení a jednání má u nás silné tradice, mnohokrát se projevilo v politickém životě státu a působí nemalé starosti i dnes. Liberální smýšlení velké části našich občanů je brzdou našeho rozvoje, ztěžuje řízení a výchovu lidí často pod rouškou demokratického přístupu a dobrého vztahu k lidem. Naše sociologie by měla analýze liberalistických tendencí, jejich vlivu a boji proti nim věnovat podstatně větší pozornost než dosud.

V určité míře se zejména mezi mladými lidmi projevují i *tendence maloburžoazního individualismu a anarchismu*. Mezi některými skupinami obyvatel působí i *buržoazní pragmatismus, utilitarismus a egoismus*.

Vliv všech těchto buržoazních tendencí nelze podceňovat. V ideovém boji s nimi musíme počítat a k jejich odstranění zaměřit veškeré úsilí v procesu komunistické výchovy.

Boj o vědecký světový názor, boj o jeho osvojení stále širším okruhem občanů, je výraznou součástí boje dvou světových soustav. Sociologie může nemalým dílem přispět k jeho řešení a tím i k dovršení procesu socialistické přeměny naší společnosti.

Kriminologické výzkumy a ideologický boj (dr. Gustav Přenosil, Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, Praha):

Kriminologie jako jedna ze společenských věd má své významné místo v současném ideologickém zápasu dvou světových soustav.

V buržoazní kriminologii je řada směrů, které mají dlouhou tradici. Například kriminologie orientovaná sociologicky, antropobiologicky, psychologicky či psychiatricky. Jednotlivé směry buržoazní kriminologie popírají spojitost zločinnosti se sociálně ekonomickou formací a hledají základní zdroj zločinnosti v biologii nebo v psychice člověka. Sociologické pojetí v buržoazní kriminologii například považuje zločinnost za stálý a v jistém smyslu i užitečný prvek sociálního života (E. Durkheim).

Rozšířená je kriminologie interakcionistická (N. Becker, D. Matza) a klinická (G. Canepa, J. Pinatel).

Podle interakcionistů chování označované jako zločinné či vůbec deviantní není takové samo o sobě, ale teprve když je tak označeno určitou skupinou. Racionální stránkou tohoto směru je například odsouzení rozsáhlého komentování trestného činu v tisku dříve než byl vynesena rozsudek. Interakcionismus však v podstatě nevysvětluje, proč má určitá skupina možnost označovat chová-

ní jiné skupiny za deviantní, opomíjí třídní a morální základy zločinnosti. Je to formální a objektivistický směr buržoazní sociologie.

Kriminologie klinická je moderním pokusem ukázat po stránce teoretické i metodologické, že pro zločinnost jsou rozhodující příčiny biologické a psychologické. Její racionální stránkou je snaha o diferencované zacházení se skupinami a s jednotlivcem. Nedostatečně však posuzuje prevenci a resocializaci jednotlivců a již vůbec není schopna řešit problém kriminality jako hromadného společenského jevu.

V posledních letech se uplatňuje hnutí tzv. nové kriminologie a antikriminologie, které má některé materialistické prvky. Tento směr obviňuje celou buržoazní kriminologii z toho, že přispívá k udržení dosavadního nespravedlivého společenského pořádku a daného „establishmentu“. Kritizuje systém kapitalistické trestní justice, policejní orgány a soudnictví, přináší mnoho důkazů o třídní zaujatosti a svévoli buržoazního soudnictví. Malou pozornost však věnuje specifickým kriminologickým problémům, kde zůstává v obecné rovině.

Úkolem marxistické kriminologie v ideologickém boji je kritika buržoazních kriminologických teorií. V posledních dvaceti letech dospěla marxistická kriminologie ke komplexním pohledům na zločinnost, které čerpají z velkého množství konkrétních empirických výzkumů, především sovětských, ale i z ostatních socialistických semí. Jde zejména o výzkumy kriminality mládeže, mladých dospělých i tzv. prekriminality, tj. protispoločenského jednání osob, které nejsou vzhledem k svému věku ještě trestně odpovědné. Významné jsou výzkumy recidivy i jednotlivých druhů kriminalit, jako je například kriminalita hospodářská, násilná apod.

Základem výzkumů je stránka sociální, ale přihlíží se i ke stránce psychologické, psychiatrické, pedagogické aj. I když jsou mezi marxistickými kriminology určité rozdíly v koncepci a interpretaci některých otázek, je psychologické, psychiatrické aj. podřízeno sociálně ekonomickému.

Stav, struktura a dynamika kriminality sledované v delším časovém období v socialistických zemích vykazují stabilitu nebo snížení počtu trestných činů, především nejvyšší a střední závažnosti. Je to empirické potvrzení různé míry kriminogenosti v socialistické a kapitalistické společnosti. Je to zároveň vyvrácení konvergenčních teorií v kriminologii.

Tvrzení buržoazní kriminologie, že migrace, urbanizace, intenzivní industrializace vedou vždy ke zvýšení kriminality, je neopodstatněné. Výzkumy v socialistických zemích ukázaly, že vhodně volená preventivní opatření — ekonomická i kulturní — včetně zajištění potřeb každodenního života, nevedou ani v těžkých podmínkách ke zvýšení zločinnosti. Například v SSSR byl v některých oblastech intenzivní industrializace koeficient zločinnosti po celou dobu nižší než v celém regionu.

To ukazuje, jak socialistická kriminologie a činnost státních a společenských orgánů a organizací v socialistických zemích důsledně realizuje leninskou ideu o prevenci jako hlavním směru a nástroji omezování a posléze i odstranění kriminality v podobě masového společenského jevu. Proto je významné, že vedle plánů komplexních či koordinovaných opatření proti negativním jevům na úrovni krajů a okresů se stále více daří vytvářet a realizovat takové plány i v jednotlivých lokalitách (města, obce), v podnicích, závodech a pracovních kolektivech.